

HOOFDSTUK 6

HET BOEK PREDIKER

INLEIDING

Toen Alexander de Grote tijdens zijn veroveringen (vanaf 336 v.Chr.) ook Juda en Jeruzalem onderwierp, werd de Griekse cultuur, het hellenisme, daar snel dominant(er). Ook na de dood van Alexander, tijdens de overheersing van de Ptolemeëen uit Egypte en de Seleuciden uit Syrië en Perzië, bleef de Griekse cultuur er overheersend. De joodse gemeenschap werd dus vanzelfsprekend ook geconfronteerd met Griekse filosofische vraagstukken zoals het lot van de mens en het nut van het leven. En vind maar eens een passend antwoord op zulke vragen naar de zin van het bestaan.

... ❖ **BIJBELTEKST::** Prediker 3:9-15 en 8:15-17

UITLEG PREDIKER 3:9-15 EN 8:15-17

Alles heeft zijn tijd

Met het boek Prediker uit de derde eeuw voor Christus is de wijsheidsliteratuur van het oude Israël duidelijk in een crisis beland. Bij het lezen van het boek krijg je al snel een ongemakkelijk gevoel. Want hoe moet je reageren op uitspraken als:

‘Lucht en leegte, alles is leegte.

Welk voordeel heeft de mens van alles wat hij heeft verworven, al zijn moeizaam gezwog onder de zon?’ (1:2-3)

Of bij de vaststelling:

‘Ik heb met heel mijn hart elke vorm van wijsheid onderzocht, want ik wilde alles wat onder de hemel gebeurt doorgronden. Het is een trieste bezigheid’ (1:13).

Het is erg verleidelijk om dan het overbekende en vaak geciteerde gedicht aan het begin van Prediker 3 aan te halen:

‘Voor alles wat gebeurt is er een uur,
een tijd voor alles wat er is onder de hemel’ (3:1).

De eropvolgende verzen (3:2-8) hebben zowel aan het begin van de eerste als aan het begin van de tweede helft steeds dezelfde aanhef (‘er is een tijd om’), maar samen vormen ze een tegengesteld koppel:

‘Er is een tijd om geboren te worden
en een tijd om te sterven (...)’ (3:2).

De passage in Prediker 3:2-8 vormt op deze manier een beschrijving van alle mogelijke facetten van het menselijk bestaan. Na deze observaties – een bestaand gedicht misschien? – laat de schrijver vanaf 3:9 zijn visie op dat alles volgen. Hij begint met een *retorische vraag*: ‘Welk voordeel heeft de mens van alles wat hij met zijn gezwoeg tot stand brengt?’ Deze vraag grijpt duidelijk terug op ongeveer dezelfde retorische vraag die ook al helemaal aan het begin van het geschrift werd gesteld (1:3). En zoals je weet, is een retorische vraag in feite helemaal geen vraag, maar een krachtige, uitgesproken mening.

En die is dan ook niet mis te verstaan: ‘Ik heb gezien dat het een kwelling is, die hem door God wordt opgelegd.’ Een nogal heftige uitval. En om deze goed te kunnen plaatsen moeten we doorlezen, want er volgt een opvallende, maar duidelijke uitleg. Prediker pakt in 3:11 het woord ‘tijd’ weer op en stelt dat God alles mooi op zijn tijd heeft geregeld, alles goed op zijn plaats. Ook heeft God de mens inzicht gegeven in de tijd, maar desondanks kan de mens dat niet van a tot z doorzien. En dat brengt de schrijver in vers 12 tot een heel verrassende conclusie.

De manier waarop deze is vertaald – ‘Ik heb vastgesteld dat voor de mens niets goeds is weggelegd, behalve ...’ – is naar mijn mening te negatief weergegeven. Ik zou eerder kiezen voor: ‘Ik heb vastgesteld dat het voor de mens daarom nog het beste is om ...’ Of zelfs: ‘dat er voor de mens niets beter is dan ...’ En wat dan? Om ‘vrolijk te zijn en van het leven te genieten’. Dit dringende advies wordt even verderop in 3:22 herhaald. Het is van groot belang en nogal verrassend dat het advies om vrolijk te zijn en van het leven te genieten niet als iets vreemds, iets negatiefs of verwerpelijks wordt gepresenteerd. Integendeel, als een geschenk van God!

De wijze is niet alwetend en niet beter af

Verderop in het boek Prediker herhaalt de schrijver wat hij in 3:12 zo opvallend heeft verwoord: ‘Daarom prijs ik de vreugde, want er is onder de zon

niets beters voor de mens dan dat hij zich aan eten en drinken tegoed doet en geniet' (8:15). En wat hij er dan in 8:16-17 op laat volgen, is toch echt wel uniek voor de wijsheidsliteratuur.

Wanneer je de moeite zou nemen om het boek Prediker eens in zijn geheel door te lezen, merk je iets opvallends. Het gaat om de passages waar 'de wijze' zijn eigen bestaan beschrijft en overdenkt. Liefst twintig keer stuit je in de oorspronkelijke Hebreeuwse tekst van het boek Prediker op het woord 'wijze' (of een variant daarvan, zoals 'een wijs mens') en dat is erg vaak. En op veel van die plaatsen lees je hoe de wijze worstelt met wat hij ziet en hoe hij zijn eigen werk beoordeelt. De wijze ziet echt wel in dat wijsheid nuttiger is dan dwaasheid, maar moet tegelijkertijd toegeven dat hem hetzelfde lot treft als de dwaas (2:13-16). Hoe intensief en langdurig de wijze ook naar de zin van alles zoekt, zelfs hij is niet in staat om de zin van alles wat God doet onder de zon te vinden (8:17).

Prediker is een nauwlettende waarnemer van het menselijk bestaan. Zijn kijk op het leven is vlijmscherp, soms nogal negatief. Maar wat daarbij zo bijzonder is: hij sluit nergens de weg naar God af. Ondanks alles blijft God een belangrijke rol spelen. Het woord 'God' komt niet minder dan veertig keer voor in de oorspronkelijke Hebreeuwse tekst van het boek Prediker, en opvallend genoeg: in verreweg de meeste ervan in een *positieve* context!

Kun jij de aarde in haar volle uitgestrektheid bevatten?

Prediker 3:11 brengt de vaste overtuiging onder woorden dat 'God alles wat er is de goede plaats in de tijd heeft gegeven, en ook dat Hij de mens inzicht in de tijd heeft gegeven. Toch kan de mens het werk van God niet van begin tot eind doorgronden.' De schrijver probeert op deze manier zijn lezers of hoorders duidelijk te maken dat er grenzen zijn aan wat de mens kan bereiken en begrijpen in dit leven. Dit thema krijgt ook op andere plaatsen in het Oude Testament de nodige aandacht, maar vooral in de wijsheidsliteratuur.

We vinden het, bijvoorbeeld, op meesterlijke wijze onder woorden gebracht in de hoofdstukken 38-39 en 40:15-41:26 van het boek Job. Het is zonder meer de apotheose, het hoogtepunt van dat wijsheids geschrift. De passages zijn veel te lang om ze regel voor regel van commentaar te voorzien. Maar ze schreeuwen er werkelijk om aandachtig gelezen te worden, zo prachtig als ze het probleem inzichtelijk maken.

In twee lange monologen stelt God steeds weer nieuwe vragen aan Job, zoals: 'Waar was jij toen Ik de aarde grondvestte?' (38:4) of 'Kan jouw stem

de wolken bevelen?’ (38:34). Het zijn steeds retorische vragen, dus vragen die al het antwoord in zich dragen: ‘Nergens,’ ‘Neen, dat kan ik niet.’

De schrijver van het boek Job heeft bij het componeren van deze passages gebruikgemaakt van zogeheten *onomastica*, lange lijsten van natuurverschijnselen, dieren en planten. Zulke lijsten zijn bekend uit het oude Egypte en het oude Babylonië. Maar kijk eens wat er in het boek Job gebeurt. De schrijver heeft zulke ‘natuurkunde-lijsten’ gebruikt om er een uiterst belangrijk theologisch vraagstuk in het oude Israël mee uit te leggen: de mens moet zijn grenzen kennen en God de ruimte geven.

Ook een ander wijsheidsgeschrift, de Wijsheid van Jezus Sirach, maakt gebruik van dergelijke lijsten om de grootheid van God te benadrukken. Zowel in Sirach 39:16-35 als in Sirach 42:15-43:33 wordt God geprezen aan de hand van verschijnselen in de natuur. Maar het is natuurlijk niet toevallig dat ook hier als theologisch zwaartepunt de ondoorgrondelijkheid van God wordt benadrukt:

‘Hoeveel we ook zeggen, het is nooit genoeg,
onze slotsom luidt: Hij is alles.
Waar vinden we de kracht om Hem te loven?
Hij is groter dan alles wat Hij gemaakt heeft.
Hoe ontzagwekkend is de Heer, hoe groot,
hoe wonderbaarlijk is zijn macht.
Verhef de Heer en loof Hem zo veel je kunt,
want Hij gaat je altijd te boven’ (Sirach 43:27-30).

Ook in een latere Griekse toevoeging aan het Hebreeuwse boek Daniël (1:29-68) worden elementen uit zulke lijsten gebruikt om Gods almacht zichtbaar te maken en Hem daarvoor te danken en te prijzen. De passage is bekend onder de titel ‘Het lied van de drie jonge mannen’. In sommige Bijbelvertalingen heeft de passage een andere telling: Daniël 3:52-90.

VRAGEN

1. Stel, Prediker zou een echt persoon zijn. Zou je hem voor een feest uitnodigen? Waarom wel of juist niet?

2. Wat vind je, met de tekst uit Prediker in je achterhoofd, van de volgende rabbijnse uitspraak: 'Ieder mens moet God rekenschap geven van alle goede dingen die hij in het leven kreeg, maar waar hij niet van genoten heeft.'

3. In een interview naar aanleiding van de film *Druk* zegt de Deense regisseur Thomas Vinterberg: 'We hebben de illusie dat we ons leven kunnen controleren' (*Trouw*, 'Verdieping', 18-8-2021, pagina 10). Is dit een moderne variant op het boek Prediker?

4. Vind je het Nederlandse gezegde 'Na gedane arbeid is het goed rusten' een goede samenvatting van Prediker 3:12-13?

WEL OF NIET IN DE BIJBEL?

De rabbijnen hebben lang geaarzeld of ze het zwaarmoedige traktaat van de Prediker wel in de verzameling 'heilige boeken' konden opnemen. De suggestie dat 'de zoon van David' er de auteur van is (Prediker 1:1) en de twee latere aanhangsels (Prediker 12:9-11 en 12:12-14) hebben ervoor gezorgd dat het boek Prediker uiteindelijk in de Bijbel werd opgenomen.

BROODJE AAP

Al meer dan 150 jaar circuleert er een opvallend misverstand over het boek Prediker. Herhaaldelijk vind je namelijk de mededeling dat de Duitse dichter Heinrich Heine (1797-1856) het boek Prediker getypeerd zou hebben als 'Het Hooglied van de scepsis'. Deze verwijzing is echter onjuist. Heinrich Heine heeft deze woorden wel gebruikt, maar om het boek Job te typeren.

En om in dezelfde sfeer te blijven: het boek Prediker werd in 1875 door de Bijbelgeleerde Franz Delitzsch gekarakteriseerd als 'Het Hooglied van de vreze Gods' ('Das Hohelied der Gottesfurcht').

MEER LEZEN?

Op debijbel.nl vind je nog meer achtergrondinformatie bij onderwerpen uit deze studie. Zoek bijvoorbeeld op de termen 'Prediker', 'Prediker: datering' of 'Prediker: opbouw'.

Dr. J. Ridderbos (red.), *Mens, durf te leven! Prediker: een postmodern denker uit de derde eeuw voor Christus*, Kampen 1996.